

דְּרָשׁוֹת

פרשת ויחי, תש"פ, מספר 1351

יוסף ואחיו - בין מחילה לפיוס איילת סיידלר

מד:יח-מה:טו), לבין דברי האחים ותגובת יוסף אליהם בפרשתנו (שם נ:טו-כא), וכן בעיון בדבריו כאן כשלעצמם.³

בהשוואה בין דברי יוסף לאחיו בפרקים מד-מה לבין דבריו בפרשתנו ניתן לזהות נקודות דמיון ושוני. נקודת הדמיון הראשונה מצויה בפתח דבריהם של האחים בשני האירועים. הן בפרק מ"ד והן בפרקנו מציעים האחים את עצמם לעבדים ליוסף. בפרק מ"ד יהודה אומר בשם אחיו: "הֲנֵנוּ עֲבָדִים לְאֲדֹנָי" (מד:טו), ובפרקנו האחים כולם אומרים: "הֲנֵנוּ לְךָ לְעֲבָדִים" (נ:יח). נקודת הדמיון השנייה היא העובדה שבשני המקרים האחים תולים את בקשתם באב. בפרק מ"ד יהודה טוען, שסירובו של יוסף לבקשתו יביא למותו של האב: "וְהָיָה כְּרֵאוֹתוֹ כִּי אֵין הַנֶּעַר וְנָתַתְּ וְהוֹרִידוּ עִבְדֶיךָ אֶת שִׁיבַת עֲבָדְךָ אֲבִינוּ בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה" (מד:לא). בנוסף, תיאור הקשר החזק בין יעקב לבנו בנימין והסכנה הטמונה בהפרדתם זה מזה פזורים לאורך נאומם. גם בפרקנו האחים טוענים, שבקשתם היא למעשה ציווי מאת אביהם: "אָבִיךָ צָוָה לְפָנַי מוֹתוֹ... כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שְׂאֵל נָא פֶּשַׁע אָחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְּמִלוֹךְ" (נ:יד-טו).⁴ יוצא אם כן, שכעבור שבע עשרה שנים של חיים משותפים במצרים, מערכת היחסים בין האחים לא השתנתה. האחים שבים למעשה להצעתם המקורית, בטרם ידעו שיוסף הוא אחיהם, להיות לו לעבדים. הם גם נזקקים בשנית לתיווך של אביהם כדי לבקש את סליחתו של יוסף, ואינם תולים את בקשתם במערכת היחסים הישירה שבינם לביןו.

נקודות השוני שעליהן אצביע להלן מבססות גם הן, לדעתי, את העמדה שתגובתו של יוסף לאחיו קשה, ושבדבריו נוכל למצוא פיוס אך לא מחילה. בפתח דבריו בנאום הראשון, יוסף שב ומציג את עצמו, תוך שהוא מציף מיד את המכשול העומד בינו לבין אחיו – סיפור המכירה: "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיִם" (מה:ד). לאחר אמירה זו יוסף ממשיך ואומר לאחים מה הוא מבקש מהם שלא לעשות: "וְעַתָּה אֵל...". יוסף מבקש מאחיו לא להיעצב, ולא לנעוץ

פרשתנו החותמת את ספר בראשית מסיימת בסיפור מותו של יוסף. מעט לפני סיום זה, לאחר שבע עשרה שנות שהות משותפת של יוסף ואחיו במצרים ומיד לאחר תיאור קבורתו של יעקב, צפה ועולה סוגיית מערכת היחסים בין האחים ליוסף. האחים חוששים שעם מות אביהם ישיב להם יוסף "אֵת כָּל הָרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ" (בר' נ:טו), והם פונים ליוסף ומבקשים מחילה. פנייתם היא ביטוי לחוסר הביטחון שלהם באשר לכוונותיו כלפיהם. לדעת פרשנים וחוקרים חוסר ביטחון זה אינו מוצדק, ותשובתו של יוסף (שם:טז-כא) משקפת את נכונותו המלאה למחול לאחיו, ומהווה את המשכו ואף את שיאו של תהליך הפיוס וההשלמה בין האחים, שהחל בפרק מה.¹ לעומת דעה זו, מבין הפרשנים והחוקרים יש הסבורים כי נימת דבריו של יוסף לאחים בפרק נ' קשה, ודבריו אינם מבטאים מחילה לאחים.²

בבואנו לבחון את סוגיית יחסי יוסף ואחיו, לאחר שיוסף התגלה אליהם, (פרקים מה-נ) אני מציעה להבחין בין שני מושגים: "מחילה" ו"פיוס". את ה"מחילה" אגדיר כפתרון של המתח, והבעת נכונות להחזרת המצב הראשוני שלפני העימות לקדמותו. את ה"פיוס" אגדיר כנכונות של הצדדים להמשיך את מערכת היחסים מתוך הכלת הפגיעה שנעשתה בעבר, ולא מתוך פתרונה. בכונתי לטעון כי יוסף לא מחל לאחיו, אך הוא כן התפייס עימם. לביסוס ההבחנה המוצעת אסתייע בנקודות השוואה אחדות בין נאום יהודה ותשובת יוסף לנאום, כאשר התגלה לאחיו (בר'

* ד"ר איילת סיידלר מרצה בביה"ס ללימודי יסוד ובמדרשה באוניברסיטת בר-אילן, ומפמ"ר תנ"ך בחמ"ד.

1 כדוגמא להבנה כזו ראו למשל דברי המדרש בב"ר ויחי פרשה קא: "ויבך יוסף בדברם אליו אמר כן אחי חושדין אותי?". מבין החוקרים ראו:

Sternberg, Meir, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington: Indiana Univ. Pr., c1985 p. 178; Jacob, Benno, *The First Book of the Bible: Genesis*, York: Ktav, c1974, p. 339 – 342.

2 ראו פירוש רבינו בחיי להלן. להבחנה דומה ראו Coats, George W., *From Canaan to IStructural and Theological Context: Egypt for the Joseph Story*, Washington, 1976, p. 86-89.

3 השוואה מפורטת בין שני הדיאלוגים שבין יוסף לאחיו חורגת מגבולות עיון זה. במאמר שאפרסם בקרוב, ארחיב בהשוואה זו.

4 הגמרא ביבמות סה ע"ב מניחה שיעקב לא אמר את הדברים, והאחים משנים מפני השלום. לדעה דומה ראו גם שטרנברג, פואטיקה, עמ' 379.

אתי הנה כי הא-להים, הרומזת על כך שהאחים היו למעשה כלי בשירות ההשגחה.

כאמור לעיל, את ההנחה שיוסף לא מוחל לאחיו ניתן לבסס גם על עיון בקטע עצמו. רבינו בחיי (בפירושו לבר' נ:ז) מפנה את תשומת הלב לכך שיוסף למעשה לא נענה, לכל אורך דבריו, לבקשת האחים "שֵׂא נָא לְפָשַׁע עֲבָדֶי אֶלְקֵי אָבִיד":

"ויבך יוסף בדברים אליך" והנה אחיו בקשו ממנו מחילה, ולא באר הכתוב שמחל להם, וכבר בארו רז"ל (ב"ק ע"א) שכל מי שחטא לחברו ועשה תשובה אינו נמחל לעולם עד שירצה את חברו, ואע"פ שהזכיר הכתוב: וינחם אותם וידבר על לבם, שנראה בזה שהיה להם רצוי מיוסף, מכל מקום לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף ולא שיוודה להם שישא פשעם וחטאתם, ואם כן מתו בענשם בלא מחילת יוסף...

רבנו בחיי מבחין בדבריו בין מחילה, שאותה לדבריו לא העניק יוסף לאחיו, לבין ריצוי (או פיוס כפי שהצעתי לעיל), שאותו העניק יוסף לאחיו. את הסתירה שבין עיקר דבריו לבין החתימה בהבטחה שיכלכל את אחיו וכן את התיאור "וינחם אותם וידבר על לבם" (נ:כא) יש להבין כביטוי לפער זה. יוסף אינו מוחל לאחיו אך הוא נכון להתפייס עימם.

ההבנה שסיפור יוסף ואחיו אינו מסתיים במחילה דורשת התייחסות לשאלת המסר של הסיפור. בנו יעקב סובר שהמסר של סיפור יוסף ואחיו, ושל סיפורי האבות בכלל, הוא אחדות ישראל. אחדותם זו היא המסייעת להם לעבור את סבלות מצרים ולהינצל כעם.⁶ דומני שמסר זה מתחזק לאור המסקנה לעיל. יוסף מקפיד לשמור על אחדות המשפחה גם כאשר הוא אינו מוחל לאחיו על חטאם כלפיו, ובזכותו, לראשונה בספר בראשית, מאבק בין אחים אינו מסתיים בפירוד. ההבנה הזו מעצימה את דמותו של יוסף הצדיק הגובר על רגשותיו מתוך דאגתו להמשך הקיום של המשפחה והעם.

מסר מרכזי נוסף בסיפור עוסק במעורבותו הנסתרת של ה' בחיי האדם. יוסף אומר לאחיו: "וְאִתְּם חִשְׁבֹתֶם עָלַי רָעָה אֶל־הַיְהוָה חֲשָׁבָה לְטוֹבָה" (נ:כ), ובכך הוא משמיע את הדעה שהאלוקים הוא המכוון את המאורעות. גם מסר זה מעמיק ומקבל משמעות נוספת לאור ההנחה שיוסף אינו סולח לאחיו. יוסף מכיר בכך שהאל-ל כיוון את דרכו, ולמרות שהוא אינו יכול לסלוח לאחיו, הוא מכפיף את עצמו למה שהוא מבין כרצון האלוקים – פיוס ודאגה למשפחתו. חובתה של משפחת יעקב היא לפעול לקיום משותף, על מנת למלא את הייעוד שהעניק לה אלוקים.

על כך שהם מכרו אותו לעבד בנימוק ש"לְמַחֲזֵה שְׁלַחְנֵי אֶל־הַיְהוָה" (שם:ה). בדברים אלו יוסף מבטא את אחד המסרים המרכזיים בסיפור: הכול בידי האלוקים, וכוונות האדם הן פחות משמעותיות. יוסף חוזר ומשמיע חיזוק לעמדה זו בפסוק ח: "וְעַתָּה לֹא אִתְּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֵנָּה כִּי הָאֱלֹהִים". בעוד שבפתח דבריו תיאר יוסף את מעשה האחים פעמיים בפועל מ"ר "אֲנִי יוֹסֵף... אֲשֶׁר מִכַּרְתֶּם... וְאֵל יְחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכַּרְתֶּם", יוסף עובר כאן לשימוש בפועל של"ח: "לֹא אִתְּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֵנָּה", ובאמירה זו הוא מקשר בין כוונת האלוקים למעשה האחים. המכירה של האחים התבררה למפרע כשליחות, ובכך היא למעשה מזוהה עם כוונת האל. בהעמדת הדברים באופן כזה בא לידי ביטוי רצונו של יוסף למחול לאחיו על חטאם כלפיו.

תגובתו של יוסף להצעת האחים בדיון השני פותחת גם ב"אל תִּירְאוּ" (נ:ט). בניגוד לפעם הקודמת יוסף אינו אומר לאחיו לא להצטער או לכעוס. גם ההנמקה שמציע יוסף שונה מהותית. בעוד שבפיוס הראשון תלה יוסף את בקשתו בעובדה שאלוקים כיוון את מעשי האחים לטוב, הרי שאת דבריו בפרק נ' הוא שב ופותח בהתייחסות לאלוקים, אך הפעם למטרה אחרת. יוסף מנמק את האמירה "אל תִּירְאוּ" בשאלה הרטורית: "כִּי הַתַּחַת אֶל־הַיְהוָה אֲנִי? נִרְאָה כִּי יוֹסֵף מֵתְכוּוֹן בְּשֵׂאלְתוֹ לַתַּפְקִיד הָאֱלֹהִים כְּשׁוֹפֵט. האחים אינם צריכים לירוא מיוסף, משום שהוא אינו רואה את עצמו כשופט במקומו של אלוקים. דברי יוסף לאחיו כאן מהווים כמעט חזרה מדויקת על דברי יעקב לרחל "הַתַּחַת אֶל־הַיְהוָה אֲנִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי בֶטֶן" (בר' ל:ב). חז"ל רואים בדבריו של יוסף כאן עונש של "מידה כנגד מידה" ליעקב.⁵ ייתכן שכוונת חז"ל לומר, שכשם שיעקב אומר לרחל כי הוא אינו יכול למלא את בקשתה לפרי בטן, כך למעשה יוסף אומר לאחיו כי הוא אינו יכול למלא את בקשתם למחילה. ואכן, כפי שגם אציין להלן, אין בדבריו של יוסף שום היענות לבקשת המחילה.

לאחר הנמקה זו יוסף ממשיך ומאשר את דברי האחים שהושמעו כציטוט מדברי האב "רָעָה גְּמֹלֹךְ" (בר' נ:ז). לשם כך הוא חוזר ומשתמש באותה מילה "רעה", ואומר: "וְאִתְּם חִשְׁבֹתֶם עָלַי רָעָה" (שם:כ). בניגוד לניסיון הפיוס הראשון, שבו נמנע יוסף מלהביע הערכה שלילית על מעשה המכירה, הפעם הוא אומר מפורשות שכוונת האחים ביחס אליו הייתה רעה, ורק אלוקים ש'חשבה לטובה' הפר את עצתם הרעה. אמירה זו מנוגדת לדבריו בפיוס הראשון: "לֹא אִתְּם שְׁלַחְתֶּם

5 בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת ויצא פרשה ע"א, ז. ראו גם:

Pava Moses L., 'Imperfect Forgiveness: Joseph and his Brothers', in: Beth Kissileff (ed.) *Reading Genesis: Beginning*, London; New York, 2016, p. 217

6 בנו יעקב, בראשית, עמ' 342.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף